

УДК: 159.9:37.091.22:616.1+159.9.072
DOI: 10.31732/2663-2209-2024-76-313-319

ФОРМУВАННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ, АСЕРТИВНОСТІ ТА ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Зоряна Ковальчук¹, Наталія Наконечна²

¹Доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Навчально-наукового Інституту управління, психології та безпеки Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, вул. Городоцька, 26, Україна, e-mail: zoriana01051974@i.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>
² Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: natalyn@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6236-9549>

FORMATION OF RESILIENCE, ASSERTIVENESS AND HUMANISTIC VALUES IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF MEDICAL STUDENTS IN VOLUNTEER ACTIVITIES

Zoryana Kovalchuk¹, Nataliia Nakonechna²

¹Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of General and Social Psychology, Educational and Scientific Institute of Management, Psychology and Security, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 26 Horodotska St., Ukraine, e-mail: zoriana01051974@i.ua ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>
² Ph.D. (Psychology), Associate Professor, Associate Professor of the Psychology Department, KROK University, Kyiv, Ukraine, e-mail: natalyn@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6236-9549>

Анотація. Стаття присвячена аналізу процесу формування резильєнтності, асертивності та гуманістичних цінностей у студентів-медиків через участь у волонтерській діяльності. Дослідження фокусується на значущості цих психологічних якостей для майбутніх медичних працівників, а також на тому, як волонтерство стає важливим елементом їх професійного становлення. В роботі детально розглянуто роль резильєнтності як здатності до відновлення та адаптації після стресових ситуацій, що є невід'ємною частиною професійної діяльності медиків. Особливу увагу приділено розвитку асертивної поведінки, яка забезпечує ефективне спілкування, встановлення здорових меж у взаємодії з пацієнтами та колегами, сприяючи таким чином розвитку професійної впевненості та комунікативної компетентності студентів. Гуманістичні цінності, такі як емпатія, альтруїзм, співчуття, які є невід'ємними рисами професії лікаря, формуються через участь у волонтерських програмах, де студенти мають можливість безпосередньо працювати з людьми, що потребують допомоги. Волонтерська діяльність, завдяки своїй спрямованості на соціальну допомогу та підтримку, створює умови для розвитку цих цінностей і дає студентам можливість відчувати важливість своєї професії не лише як функціональної, але й як гуманістичної. У науковій праці акцентується необхідність інтеграції волонтерства в навчальні програми медичних університетів, оскільки цей досвід формує важливі психологічні якості, які сприяють високій професійній ефективності, емоційному та психологічному здоров'ю лікарів, а також покращують їх здатність справлятися з професійними викликами та стресами. Зроблено висновок, що участь у волонтерських програмах є важливою складовою професійного становлення, оскільки дозволяє студентам розвивати необхідні для успішної медичної практики риси та навички.

Ключові слова: асертивність, резильєнтність, гуманістичні цінності, студенти-медики, професійне становлення, волонтерська діяльність.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the process of formation of resilience, assertiveness and humanistic values in medical students through participation in volunteer activities. The study focuses on the significance of these psychological qualities for future medical workers, as well as on how volunteering becomes an important element of their professional development. The paper examines in detail the role of resilience as the ability to recover and adapt after stressful situations, which is an integral part of the professional activities of doctors. Particular attention is paid to the development of assertive behavior, which ensures effective communication, establishing healthy boundaries in interaction with patients and colleagues, thus contributing to the development of professional confidence and communicative competence of students. Humanistic values, such as empathy, altruism, compassion, which are integral features of the medical profession, are formed through participation in volunteer programs, where students have the opportunity to work directly with people in need of help. Volunteering, due to its focus on social assistance and support,

creates conditions for the development of these values and gives students the opportunity to feel the importance of their profession not only as a functional, but also as a humanistic one. The scientific work emphasizes the need to integrate volunteering into the curricula of medical universities, since this experience forms important psychological qualities that contribute to high professional efficiency, emotional and psychological health of doctors, and also improve their ability to cope with professional challenges and stresses. It is concluded that participation in volunteer programs is an important component of professional development, as it allows students to develop the traits and skills necessary for successful medical practice.

Keywords: *assertiveness, resilience, humanistic values, medical students, professional development, volunteering.*

Постановка проблеми. Сучасний світ висуває нові виклики перед молоддю, особливо перед студентами-медиками, які готуються до професійної діяльності в умовах високого рівня стресу та відповідальності. Формування стійкості до стресу (резильєнтності), вміння впевнено відстоювати свою позицію (асертивності) на тлі загальних гуманістичних цінностей стає невід'ємною складовою їх професійного становлення. У зв'язку з цим зростає актуальність пошуку ефективних шляхів розвитку цих якостей у студентів.

Одним із найбільш результативних способів реалізації такої задачі є залучення студентів-медиків до волонтерської діяльності, яка поєднує в собі можливість формування моральних цінностей, розвитку навичок комунікації та адаптації до реальних умов професійного середовища. Волонтерство сприяє не лише розширенню практичних знань, але й активному засвоєнню таких важливих цінностей, як толерантність, емпатія, відповідальність та готовність до самопожертви.

Проте в науковій літературі ще недостатньо розкрито, як саме волонтерська діяльність впливає на формування резильєнтності, асертивності та гуманістичних цінностей студентів-медиків у процесі їх професійного становлення. Наявні дослідження переважно зосереджені на окремих аспектах, таких як мотивація до волонтерської діяльності, але не враховують комплексний вплив цього досвіду на формування особистісних якостей, необхідних для майбутньої медичної професії.

Актуальність дослідження зумовлена також соціальними викликами, зокрема військовим станом та кризовими

ситуаціями, які вимагають від майбутніх медиків швидкої адаптації, високого рівня стресостійкості та здатності ефективно взаємодіяти з пацієнтами й колегами. Отже, постає необхідність комплексного аналізу, спрямованого на визначення шляхів формування резильєнтності, асертивності та гуманістичних цінностей у процесі залучення студентів-медиків до волонтерської діяльності.

Ця проблема вимагає вирішення, оскільки саме в студентські роки закладаються основи професійного та особистісного розвитку, які визначатимуть успішність молодих спеціалістів у подальшій професійній діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема формування резильєнтності, асертивності та гуманістичних цінностей у студентів-медиків набуває все більшої актуальності у зв'язку зі зростанням вимог до емоційної стійкості, комунікативних здібностей та моральної відповідальності в медичній професії. У науковій літературі ця проблема досліджується з різних перспектив, однак залишається багато питань, що потребують уточнення, особливо в контексті волонтерської діяльності як інструменту розвитку зазначених якостей.

Питання формування резильєнтності широко висвітлюється у працях таких авторів, як С. Карвасарський, Д. Коннор та С. Максвелл, які наголошують на важливості стресостійкості та адаптивності у професійній діяльності, особливо в медичній сфері. Українські вчені, зокрема Коломієць Л., Глиздова А., Узвенчук В. акцентують на тому, що волонтерська діяльність сприяє формуванню здатності ефективно долати труднощі та зберігати психологічну стабільність в умовах

професійних викликів. На основі емпіричних даних автори схарактеризували міру вираження установок волонтерів у у мотиваціях та потребах, особистісну спрямованість та мотивацію досягнення (Коломієць та ін., 2017).

Асертивність як складова професійної підготовки досліджувалася у працях Дж. Салтер та Р. Бехара. Вони визначають асертивність як ключовий фактор ефективного спілкування та управління емоціями в роботі медичних працівників. На думку українських науковців, комунікативні навички студентів можна розвивати через практичну діяльність, зокрема волонтерську, що допомагає молодим людям навчитися захищати свою позицію та встановлювати конструктивні міжособистісні відносини (Брик та ін., 2016).

Формування гуманістичних цінностей розглядається у працях В. Франкла, К. Роджерса, А. Маслоу, А. Ленгле та ін. Серед українських представників, що тримали вектор гуманістичних цінностей є Ф. Василюк, В. Роменець, В. Зінченко, З. Карпенко, Н. Чепелева, Т. Титаренко, Г. Балл, які підкреслюють, що такі цінності, як емпатія, милосердя та відповідальність, є невід'ємною частиною особистості. Сукупно вони акцентують на ролі процесів інтеріоризації та екстеріоризації в цілісному процесі аксіогенезу, розкривають механізми взаємної детермінації зовнішньої та внутрішньої сторін психіки в спосіб самоконструювання особистості як суб'єкта життєтворчості (Карпенко, 2021).

Залучення до волонтерства медиків допомагає розвивати ці якості через практичне вирішення проблем пацієнтів та взаємодію з різними соціальними групами.

Дослідження впливу волонтерської діяльності на формування професійних якостей студентів були висвітлені у роботах О. Безпалько, яка розкрила соціально-педагогічні аспекти волонтерства, та І. Григи, яка акцентує увагу на його етичній і гуманістичній складовій. Праці Н. Заверико та І. Зверевої демонструють, що волонтерська діяльність

не лише сприяє розвитку моральних цінностей, але й допомагає молодим спеціалістам формувати соціальну компетентність.

Попри значний інтерес до цієї теми, у науковій літературі ще недостатньо розкрито, як саме інтегрувати волонтерську діяльність у професійну підготовку студентів-медиків для комплексного розвитку резильєнтності, асертивності та гуманістичних цінностей. Це створює основу для подальших досліджень, спрямованих на вирішення цієї проблеми.

Формулювання цілей статті. Стаття спрямована на розкриття механізмів, які забезпечують гармонійне поєднання гуманістичних цінностей та професійної компетентності майбутніх медичних працівників у контексті викликів сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українські дослідники Костюченко О., Бриль М. у своїй праці щодо формування психологічної резильєнтності засобами арт-терапії зазначають, що ця властивість сприяє здатності знаходити позитивні рішення, реалізовувати життєві плани та використовувати необхідні навички для конструктивного життя «тут і зараз». Підкреслено важливість психологічної резильєнтності як здатності до відновлення після криз, особливо в умовах обмежень, змін і насиченого інформаційного середовища. Особливу увагу приділено арттерапії, яка сприяє формуванню цілісного сприйняття світу та розвитку особистості (Костюченко & Бриль, 2022).

Вчені Л. Афанасенко та ін. у своїй монографії «Психологія стресостійкості студентської молоді» розкривають психологічні аспекти формування та розвитку стресостійкості студентів в умовах сучасного суспільства. Автори розглядають теоретичні підходи до проблеми стресу, чинники, які впливають на рівень стресостійкості, а також методи її підвищення. Особливу увагу приділено впливу навчально-виховного середовища на психологічний стан студентської молоді (Афанасенко та ін., 2018).

Протягом останніх десяти років українські науковці приділяли увагу дослідженню асертивності серед студентів-медиків та медичних працівників. Зокрема, І. Камінська та Х. Сторожук у своїй праці розглянули вплив асертивності на професійну діяльність студентів-медиків. Вони виявили, що асертивність позитивно корелює з самоефективністю та професійними компетентностями студентів (Камінська & Сторожук, 2024).

Також дослідження, проведене в Сумському державному університеті, аналізувало рівень асертивності та емоційного інтелекту серед студентів, включаючи майбутніх медиків. Результати показали, що студенти з вищим рівнем асертивності демонструють кращу емоційну стійкість та адаптивність. Окрім того, вивчалася асертивність як умова ефективно професійної адаптації майбутніх фахівців, що має значення і для медичних працівників (Некрасова, 2023).

Ці дослідження підкреслюють важливість розвитку асертивності у студентів-медиків та медичних працівників для підвищення їхньої професійної ефективності та адаптивності.

У статті Семез А. та Мельничук С. розглядається вплив асертивності на професійну адаптацію студентів. Автори аналізують основні характеристики асертивної поведінки, її роль у формуванні професійних компетенцій, зокрема в умовах міжособистісного спілкування та вирішення конфліктів. Результати їх емпіричного дослідження демонструють позитивний зв'язок між рівнем асертивності студентів та їхньою готовністю до ефективно професійної діяльності (Семез & Мельничук, 2019).

Дослідники Г. Шевченко та С. Варіна розглянули значення асертивної поведінки у здобувачів освіти як ключового фактора успішної адаптації до європейського освітнього простору. Розкрито поняття асертивності, її вплив на ефективну міжособистісну взаємодію та професійний розвиток. Виокремлено педагогічні стратегії, спрямовані на розвиток асертивних якостей у студентів, а також

підкреслено роль таких якостей у формуванні громадянської активності, критичного мислення та відповідальності (Шевченко & Варіна, 2022).

Цікавим є досвід іноземних дослідників. Так, у статті Б. Шеріфа та ін. автори досліджують фактори, що впливають на розвиток асертивної поведінки серед першокурсників медичних факультетів Тунісу. Вчені аналізують різні передумови асертивності, включаючи соціально-демографічні чинники, психологічні характеристики та вплив навчального середовища. Результати показали, що рівень асертивної поведінки серед студентів медичних факультетів залежить від самопочуття, рівня стресу та підтримки з боку оточення. Сформовано стратегії підтримки студентів у розвитку асертивності для поліпшення їх професійної адаптації та ефективності навчання (Ben Cherifa D. & all, 2022).

Отже, наукові праці дають змогу стверджувати, що волонтерська діяльність дає можливість активно взаємодіяти з людьми, що потребують допомоги. Це вимагає вміння чітко виражати свої думки, захищати свою позицію та встановлювати здорові межі у спілкуванні. Взаємодія з різними соціальними групами допомагає студентам медичних спеціальностей розвивати комунікативні навички, навчитися керувати конфліктами та ефективно взаємодіяти як з пацієнтами, так і з колегами. У процесі волонтерства молоді люди часто мають можливість взяти на себе лідерські ролі, що сприяє розвитку впевненості в своїх силах.

Волонтерська діяльність, особливо у складних і стресових ситуаціях, як-от допомога в кризових зонах або робота з вразливими категоріями населення, розвиває здатність до адаптації та відновлення після емоційних та психологічних навантажень. Вона допомагає формувати стійкість до стресу, оскільки волонтери часто зустрічаються з важкими життєвими ситуаціями, що змушує їх знаходити способи подолання труднощів та збереження психологічної стабільності. Водночас, волонтерство дає

можливість розвивати емоційну підтримку для себе та інших, що також сприяє розвитку стійкості до стресових ситуацій у майбутній професійній діяльності.

Таким чином, волонтерство виступає як важливий інструмент для формування та зміцнення як асертивності, так і резильєнтності, готуючи студентів до майбутніх професійних викликів і стресів. Волонтерство має особливий вплив на формування також і гуманістичних цінностей у майбутніх медиків, оскільки воно створює можливості для розвитку таких якостей, як емпатія, альтруїзм, співчуття, справедливість і повага до людської гідності.

Е. Помиткін – український вчений, який займається дослідженням розвитку особистості та формування цінностей, зокрема в контексті психологічного консультування та корекції. Його роботи охоплюють різні аспекти психології, зокрема теорії і практики формування моральних і гуманістичних цінностей, а також психологічної допомоги та підтримки особистості під час кризових ситуацій. У своїх дослідженнях він акцентує увагу на розвитку особистісних цінностей у молоді та дорослих, важливості психологічної підтримки в умовах стресу і травм, що виникають внаслідок соціальних та особистісних труднощів. Він також підкреслює значення психосоціальної корекції в процесі адаптації особистості до нових обставин, зокрема в умовах війни та соціальних змін (Помиткін, 2005).

Науковиця Н. Калька у своїх наукових працях аналізує екзистенцію життя молоді в умовах війни в Україні. На основі праць студентів і курсантів закладів із специфічними умовами навчання авторка виділяє ключові аспекти, що характеризують їхнє життя як різноманітне й динамічне. Авторка підкреслює інтенсивність і нестійкість емоцій, вплив кризових подій, значущість соціальних стосунків, прагнення до самореалізації й утвердження соціального «Я». Частина молоді долає труднощі, інша – перебуває в стані задоволення й реалізації життєвої енергії (Калька, 2023).

Український вчений І. Галян піднімає проблему ціннісних суперечностей в аксіогенезі особистості на початковому етапі її професійного становлення. Він емпірично дослідив ціннісні пріоритети молоді через аналіз медіальних показників важливості цінностей, їхнього переживання та прагнення до реалізації та виявив суперечності у системах ціннісних орієнтацій студентів закладів вищої освіти. Тобто він довів, що глибина переживання цих суперечностей залежить від рівня самоактуалізації особистості. Система цінностей студентів ЗВО орієнтована на досягнення особистих цілей та самореалізацію. Суперечності в аксіосистемі особистості виникають через її неструктурованість. Ключовими критеріями структурування є значущість цінностей, інтенсивність їхнього переживання та готовність до реалізації. Глибина ціннісних суперечностей, імовірно, залежить від рівня самоактуалізації: чим він вищий, тим менш інтенсивно переживаються суперечності, і навпаки. Аналізуючи ці суперечності, можна виявити основи особистісного розвитку, спрямованого на досягнення оптимальної самоактуалізації (Галян, 2022).

У науковій праці дослідників О. Костюченко та М. Бриль досліджено психолінгвістичні особливості виявлення ціннісних орієнтацій студентів через використання метафори як інструменту аналізу їхніх уявлень і переживань. Автори проаналізували, як метафоричні висловлювання відображають базові цінності та особистісні установки молоді, виокремивши типові образи й концепти. Отримані результати підкреслюють ефективність метафори для вивчення ціннісної сфери студентів і сприяють розумінню психологічних механізмів формування їхньої аксіосистеми (Костюченко & Бриль, 2020).

Волонтери у медичній сфері часто працюють з людьми, які переживають фізичні або емоційні страждання. Це дає медичним працівникам можливість глибше розуміти емоційний стан пацієнтів,

відчувати їхні переживання та потреби. Розвиток емпатії допомагає медичним працівникам не тільки надавати технічну допомогу, а й створювати підтримуюче середовище, що є важливим для ефективного лікування.

Волонтерство вимагає безкорисливої допомоги, що сприяє розвитку альтруїзму у медичних працівників. Медики, які беруть участь у волонтерських програмах, часто працюють без матеріальної вигоди, допомагаючи тим, хто цього найбільше потребує. Це формує у них готовність служити інтересам інших, ставити потреби пацієнтів вище за свої власні та діяти на благо громади.

У волонтерській діяльності медики часто мають справу з людьми, які переживають важкі ситуації, зокрема хворобами, травмами, психоемоційними стресами. Це дає їм можливість проявити співчуття, тобто не лише співпереживати, а й активно підтримувати людей у складних ситуаціях. Співчуття є важливим елементом медичної практики, оскільки пацієнти часто потребують не лише медичної допомоги, а й емоційної підтримки.

Волонтерська діяльність сприяє формуванню у медичних працівників почуття справедливості. Вони часто працюють з людьми різних соціальних та економічних груп, що допомагає зрозуміти важливість рівного доступу до медичної допомоги та справедливого ставлення до кожного пацієнта. Волонтерство дозволяє лікарям усвідомити, що всі люди мають право на допомогу, незалежно від їхнього статусу чи походження.

Важливою складовою медичної практики є повага до гідності пацієнта, і волонтерська діяльність допомагає медичним працівникам формувати цей підхід. Працюючи з вразливими категоріями населення, такими як безпритульні або люди з обмеженими можливостями, медики мають можливість розвивати повагу до людської гідності, підтримуючи пацієнтів у важких життєвих ситуаціях.

Загалом, волонтерство стає важливим компонентом професійного становлення медичних працівників, адже воно допомагає їм формувати гуманістичні цінності, які не тільки полегшують їхню професійну діяльність, а й підвищують якість медичного обслуговування та взаємодії з пацієнтами.

Попри позитивний вплив, волонтерство може супроводжуватися емоційним виснаженням, зіткненням із важкими психологічними переживаннями, зокрема, в умовах воєнного часу чи гуманітарних криз. Тому важливою є організація психологічної підтримки волонтерів, щоб забезпечити їхню емоційну безпеку та збереження мотивації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Волонтерська діяльність має значний вплив на розвиток резильєнтності у студентів-медиків, допомагаючи їм ефективно адаптуватися до стресових ситуацій та долати труднощі, пов'язані з професійною практикою. У процесі волонтерства студенти навчаються знаходити позитивні рішення в кризових ситуаціях, що сприяє розвитку їхньої психологічної стійкості. Асертивна поведінка є ключовим елементом професійної компетентності майбутніх медиків. У волонтерських ініціативах студенти набувають навичок вираження своїх думок та потреб без агресії, що сприяє покращенню їхніх комунікативних здібностей та здатності до ефективної взаємодії з пацієнтами і колегами.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на визначення конкретних видів волонтерської діяльності, які найбільше сприяють розвитку резильєнтності, асертивності та гуманістичних цінностей у студентів-медиків. Важливо вивчити можливості інтеграції волонтерської діяльності в навчальні програми медичних університетів для максимального розвитку цих якостей у студентів. Враховуючи позитивний вплив волонтерства на формування професійних якостей, доцільно розробити спеціалізовані тренінги для студентів, які б акцентували увагу на

розвитку резильєнтності, асертивності та гуманістичних цінностей, що можуть бути корисними в їхній професійній діяльності. Оскільки волонтерська діяльність може варіюватися в залежності від

соціокультурних умов, важливим напрямком є вивчення впливу різних культурних аспектів на розвиток зазначених якостей у медичних студентів.

Література:

- 1.Афанасенко, Л., Мартинюк, І., Омельченко, Л., Шамне, А., Шмаргун, В., & Яшник, С. (2018). Психологія стресостійкості студентської молоді (В. Шмаргун, Ред.). Київ : Видавничий центр НУБіП України.
- 2.Брик, Я. А., Говорун, Н. В., Дементьев, В. В., Лащук, О. М., Мельник, О. В., Потій, О. В., Скитьова, Г. С., & Тищенко, М. П. (2016). Школа волонтерів: Навчальний посібник (Г. С. Скитьова, Ред.). Київ.
- 3.Калька, Н. (2023). Особливості екзистенції життя у здобувачів вищої освіти: якісний аналіз результатів дослідження. *Габітус*, 56, 75-79.
- 4.Камінська, І. П., & Сторожук, Х. В. (2024). Асертивність майбутніх медиків як фактор успішної професійної діяльності. *Медицина та фармація: освітні дискурси*, 1, 10-16.
- 5.Коломієць, Л. І., Глиздова, А. Ю., & Узвенчук, В. С. (2017). Психологічні особливості мотивації волонтерської діяльності. *Психологічний часопис*, 5 (9), 79-91.
- 6.Костюченко, О. В. (2013). Перцептивні основи образу світу у студентів: Київ : НПП «Інтерсервіс», 444.
- 7.Костюченко, О. В., Бриль, М. М. (2020). Психолінгвістичні особливості виявлення ціннісних орієнтацій студентів засобами метафори. *Psychological journal. Scientific Review*, 6. Issue 8(40), 9-24.
- 8.Костюченко, О. В., Бриль, М. М. (2022). Розвиток психологічної резильєнтності особистості як складника здоров'я арттерапевтичними засобами. *Прикладна психологія. Професійна й організаційна психологія*, 33 (72), 2. 43-51.
- 9.Некрасова, А. (2023). *Особливості асертивності студентів із різними рівнями емоційного інтелекту* (Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр зі спеціальності 053 Психологія). Сумський державний університет.
- 10.Помиткін, Е. О. (2005). Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. К. : Наш час, 280.
- 11.Семез, А. А., Мельничук, С. К. (2019). Асертивність як умова ефективності професійної адаптації майбутніх соціальних працівників. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*, 180, 112-117.
- 12.Шевченко, Г., Варіна, С. (2022). Формування асертивної поведінки здобувачів як предиктор інтеграції в європейський освітній простір. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*, 1, 137-143.
- 13.Ben Cherifa, D., Saguem, B. N., Chelbi, S., Braham, A., Ben Nasr, S., Ben Saad, H. (2022). Predictors of assertive behaviors among a sample of first-year Tunisian medical students. *Libyan J Med*.
- 14.Halian, I. M. (2022). Value contradictions in personal axiogenesis. *Insight: the psychological dimensions of society*, 7, 11-23. DOI: 10.32999/2663-970X/2022-7-2
- 15.Karpenko, Z. (2021). *Axiological Personology in Ukraine*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.